

ОРГАНІЗОВАНІ ЗЛОЧИННІ ГРУПИ ЯК СУБ'ЄКТ СКОЄННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ

ORGANIZED CRIMINAL GROUPS AS A SUBJECT OF COMMITTING TRANSNATIONAL CRIMES

Леган І.М., к.е.н., завідувач кафедри
підприємництва, фінансів та оподаткування

Університет державної фіскальної служби України (Житомирська філія)

Стаття присвячена визначенню різновидів організованої злочинної діяльності як суб'єктів скоєння транснаціональних злочинів. Охарактеризовано сутність дефініції «організована злочинність» та класифіковано організовані злочинні групи за класифікаційними ознаками. Доведено, що розвиток транснаціональної організованої злочинності не стоїть на місці, а її різновиди трансформуються та відповідно адаптуються до ринків та породжують нові види злочинності. У статті окреслено основні характеристики сучасної організованої злочинності, серед яких: стійкий та довготривалий характер діяльності, жага до отримання надприбутків, попереднє планування своєї діяльності та визначення ролі кожного члена у групі, чітка диференціація на керівників різного рівня та виконавців, організація спільних грошових страхових запасів. Визначено особливості поняття «організована злочинність» відповідно до ст. 28 Кримінального Кодексу України. Доведено, що ролі членів організованої злочинної групи більш складні й реалізуються не тільки в момент вчинення злочинів, а й на стадії підготовки до них, а також у подальших діях. У статті за ступенем злочинної спрямованості виділено три категорії банд: класична банда, спеціалізована банда та так звана «замовна банда». У статті підтверджено, що останніми роками, з огляду на події, пов'язані з окупацією АР Крим та воєнними подіями на Сході України, існує тенденція до збільшення кількості військовослужбовців та учасників АТО/ООС як потенційних або фактичних членів злочинних угруповань. Доведено, що за соціально-демографічними ознаками (віком, рівнем освіти, сімейним станом), матеріальним та соціальним статусом члени злочинних угруповань можуть зовсім не відрізнятися від законотворчих громадян. У статті наведено причини виникнення та розвитку організованої злочинності в Україні, які залежать перш за все від функціонування державних інститутів, досконалості політичної системи та забезпечення норм права.

Ключові слова: організована злочинність, транснаціональна злочинність, організовані злочинні групи, запобігання та протидія, міжнародне співробітництво.

The article is devoted to the definition of types of organized criminal activity as subjects of transnational crimes. The essence of the definition of "organized crime" is described and organized criminal groups are classified according to classification criteria. It is proved that the development of transnational organized crime does not stand still, and its varieties are transformed and adapted to the markets and generate new types of crime. The article outlines the main characteristics of modern organized crime, including: sustainable and long-term nature of activities, the desire to make extra profits, pre-planning their activities and determining the role of each member in the group, clear differentiation into managers and executors, organization of joint cash reserves. The peculiarities of the concept of "organized crime" in accordance with Art. 28 of the Criminal Code of Ukraine. It is proved that the roles of members of an organized criminal group are more complex and are realized not only at the time of committing crimes, but also at the stage of preparation for them, as well as in further actions. The article identifies three categories of gangs according to the degree of criminal orientation: a classic gang, a specialized gang and the so-called "custom gang". The article confirms that in recent years, given the events related to the occupation of Crimea and military events in eastern Ukraine, there is a tendency to increase the number of servicemen and members of the ATO / OOS as potential or actual members of criminal groups. It is proved that members of criminal groups may not differ from law-abiding citizens in terms of socio-demographic characteristics (age, level of education, marital status), material and social status. The article presents the causes of the emergence and development of organized crime in Ukraine, which depend primarily on the functioning of state institutions, the perfection of the political system and the rule of law.

Key words: organized crime, transnational crime, organized criminal groups, prevention and counteraction, international cooperation.

Цивілізовані соціально-економічні, культурні та політичні відносини в сучасному світі є неможливими без відкритості кордонів та встановлення міжнародних зв'язків. У той же час, злочинний світ намагається використовувати сформовані умови в своїх інтересах: створюються і розширюються міждержавні кримінальні зв'язки, набуває транскордонного компоненту й організована злочинність. Явище «інтернаціоналізації» протиправних структур останнім часом представляє серйозну загрозу для світової спільноти.

Особливістю сучасної злочинності є не тільки її кількісні зміни, але й якісні перетворення, ключовим вираженням яких є поява нових видів та детермінант злочинів, зростання масштабів реалізації злочинності, жорстокість, зухвалість та неупередженість дій злочинців, проникнення різних форм злочинності у державні структури та суспільство в цілому, ступінь її організованості та міжнародної співпраці учасників злочинних об'єднань та угруповань, тобто концентроване вираження того, що загрожує вільному існуванню та розвитку окремих держав. Сучасну транснаціональну злочинність характеризують як організовану, професійну, корумповану, міжнаціональну, економічну тощо, і кожна з цих характеристик відображає сторони сучасної злочинності, що, в цілому, є дуже різноманітними, багатоглядними та різноплановими.

Розвиток транснаціональної організованої злочинності не стоїть на місці, а її різновиди трансформуються у відпо-

відності до постійно-змінних умов та відповідно адаптуються до ринків та породжують нові види злочинності. Транснаціональна організована злочинність – це свого роду незаконний бізнес, який виходить за культурні, соціальні, мовні та географічні рамки, не знає жодних обмежень і функціонує без кордонів та правил.

Криміногенна ситуація в Україні останнім часом характеризується стійкими тенденціями до зміщення орієнтирів у структурі злочинності, посилення її організованості. Індивідуальний характер злочинності поступається груповій, а групова в переважній більшості трансформується у організовану, або й транснаціональну. Сучасний стан кримінологічної ситуації свідчить про проникнення злочинності у різні сфери держави та суспільства із все більш чіткою формою організації. Організований криміналітет становить значну та реальну загрозу національній та державній безпеці України.

В усьому світі термін «організована злочинність» означає згуртовану систему діяльності та функціонування кримінальних спільнот. Вітчизняні та зарубіжні вчені одноголосно підкреслюють такі основні характеристики сучасної організованої злочинності:

- а) стійкий та довготривалий характер;
- б) жага до отримання надприбутків;
- в) попереднє планування своєї діяльності та визначення ролі кожного члена у групі;

г) чітка диференціація на керівників різного рівня та виконавців;

д) організація спільних грошових страхових запасів (так званих «обшаків»).

Окрім цього організована злочинність може мати низку таких ознак, як:

– встановлення часткової або повної монополії на продаж або надання незаконних товарів (послуг) з метою гарантування отримання більш високих доходів;

– конспіративний характер злочинної діяльності, під час якої за допомогою ієрархічних структур координуються плани та можлива реалізація злочинних діянь або досягнення законної мети за допомогою використання незаконних способів та засобів;

– об'єднання на економічній основі з метою досягнення спільної мети;

– свідоме здійснення незаконної діяльності або надання незаконних послуг не виключає можливості «відмивання» доходів легальними способами через законні маніпуляції, економічні структури або електронні гроші.

Вітчизняна кримінологічно-криміналістична наукова література сутність дефініції «організована злочинність» трактує по-різному. Деякі вчені характеризують організовану злочинність як «складний вид кримінальної діяльності, що здійснюється у великих масштабах організованими угрупованнями, які мають чітку внутрішню структуру, отримують доходи шляхом створення й експлуатації ринків незаконних товарів і послуг». Інші під організованою злочинністю розуміють «умисну систематичну злочинну діяльність об'єднань осіб із використанням нелегальних або легальних комерційних структур, спрямовану на одержання прибутків та надприбутків за допомогою таких методів як корупція, а в деяких випадках насилля або залякування представників влади, кримінальної юстиції, пересічних громадян». Решта пропонує під організованою злочинністю розуміти «відносно масову групу стійких і керованих об'єднань злочинців, які займаються кримінальною діяльністю у вигляді промислу та створюють систему захисту від соціального контролю з використанням таких протиправних засобів, як насилля, залякування, корупція та розкрадання у великих розмірах» [5].

Особливості поняття «організована злочинність» містяться у ст. 28 Кримінального Кодексу України, серед типових ознак вчинення яких є:

- комплексність злочинів;
- групова діяльність учасників;
- чітко спланована діяльність та попередня змова;
- ієрархічні взаємовідносини учасників;
- розподіл функцій учасників групи.

На думку А.І. Долгова: «Організована злочинність – це складна система організованих злочинних формувань з їх широкомасштабною злочинною діяльністю і створенням для такої діяльності найбільш сприятливих умов. У цю систему залучена чимала частина населення, і по суті організована злочинність являє собою альтернативне суспільство зі своєю економікою, соціальною і духовною сферами, своїми системами управління безпеки, формування молодого покоління, судами, своєю внутрішньою і зовнішньою політикою» [1].

Численні злочинні угруповання здійснюють свою діяльність, виходячи за межі однієї країни, усвідомлюючи, що державні кордони можуть виступати не бар'єрами, а радше комерційними можливостями, тому злочинні елементи все більш активно і цілеспрямовано прагнуть перенести поле своєї діяльності за кордон.

Стаття 28 Кримінального кодексу України регламентує особливості вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією [3]. Так, організованою групою згідно ККУ є «стійке об'єднання декількох осіб (трьох і більше суб'єктів злочину), які попередньо зорганізувалися

для готування або вчинення злочинів. Групу слід вважати стійкою за умови, якщо вона є стабільною і згуртованою, а особи, які до неї входять, мають єдині наміри щодо вчинення злочинів» [4].

Відповідно до частини 3 статті 28 КК України, вчинення злочину організованою групою кваліфікується за наявності сукупності кількох обставин, а саме: якщо в приготуванні або вчиненні злочину брали участь троє і більше осіб; ці особи заздалегідь організувалися в стійке об'єднання для вчинення цього та/або іншого (інших) злочинів; були об'єднані єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення певного плану, відомого всім учасникам групи. В силу статті 64 Кримінально-процесуального кодексу України кожна з ознак організованої групи підлягає дослідженню і доведенню. При цьому слід враховувати, що організована злочинна група сформуватися одночасно не може, цю процесу передують певні умови та обставини [4].

У сучасній кримінології під традиційною злочинною організованою групою розуміють малу неформальну групу, що об'єднана на основі спільної протиправної діяльності людей, що прагнуть досягти спільної злочинної мети або реалізувати поставлені злочинні завдання.

Існує наступна типологія традиційних злочинних груп:

- проста організована злочинна група;
- структурна (складна) організована група;
- організоване злочинне угруповання;
- бандитське формування;
- злочинна організація (спільнота);
- кооперація професійних злочинних лідерів.

Проста організована злочинна група – це відносно примітивна форма об'єднання злочинців у групи з чисельністю в середньому 2-4 людини. Метою їх діяльності, як правило, є тривала загальна злочинна місія. Хоча такі групи є достатньо організованими, стійкими, згуртованими в своїх діях та особливістю їх діянь є навмисний, спланований характер, в той же час дані угруповання не мають складної структури, суворої підпорядкованості та чітко вираженого лідера. Способи вчинення злочину чітко відпрацьовані, рішення приймаються колективно, а вчинення злочину відбувається спільно. В прості організовані групи об'єднуються неповнолітні особи, шахраї, кватирні злодії, вуличні грабіжники тощо. Максимальна тривалість функціонування таких груп – не більше 3-х років, в якій часто відбувається зміна учасників злочинної діяльності.

Структурна (складна) організована група – в порівнянні з попередньою групою відрізняється більшою стійкістю, ієрархічністю, дотриманням принципу єдиного керівництва. Чисельний склад таких груп становить 5-10 та більше осіб. Злочинна діяльність носить постійний систематичний характер, найчастіше це вчинення майнових або корисливо-насильницьких злочинів. Значний чисельний склад, чітко виражена стратегія (заняття злочинним промислом) вимагають жорсткого керівництва. Лідер (ватажок) групи визначає основні напрямки функціонування групи, планує й готує злочини, розподіляє ролі між її учасниками.

Ролі членів групи більш складні й реалізуються не тільки в момент вчинення злочинів, а й на стадії підготовки до них, а також у подальших діях – зборі необхідної інформації, технічному забезпеченні, реалізації викраденого, приховування та знищення слідів злочинної діяльності тощо.

У своїй злочинній діяльності члени складної організованої групи керуються яскраво вираженою суто кримінальною ідеєю і найчастіше спираються як на традиційні кримінально-професійні навички, погляди, переконання, так і на специфічні загально-кримінальні способи і методи досягнення злочинної мети. Зазначене зазвичай виключає наявність у таких груп корумпованих зв'язків, взаємодії з органами та представниками державної влади.

Для забезпечення своєї діяльності така група змушена взаємодіяти з іншими злочинними елементами (особами, які спеціалізуються на підробці документів, технічними працівниками, скупниками краденого тощо). З цією метою лідери вступають в контакт з керівниками інших злочинних груп та угруповань. Однак, як правило, зазначений тип групи не займається контролем певної території, точок, для чого необхідні більш численні формування, а лише спеціалізується на вчиненні професійних крадіжок (квартирних, автомобільних), грабежів, розбоїв, вимаганням (рекети), шахрайстві, контрабанді.

Організоване злочинне угруповання – це вже численне злочинне утворення, що об'єднує десятки та навіть сотні осіб, що активно займаються злочинною діяльністю. Деякі організовані злочинні угруповання включають в себе від 300 до 500 активних членів. Існує ряд різновидів угруповань, що розрізняються за зв'язками, злочинною субкультурою, ієрархією, способом діяльності та національними особливостями. Найбільш яскравими представниками організованого злочинного угруповання є такі його два види, як «бригада» або «команда».

«Бригада» або «Команда» – це своєрідна форма функціонування організованих злочинних утворень, в основі якої лежить об'єднання за територіальною ознакою або місцем проживання, члени якої або вирости разом, або знають один одного з дитинства. По мірі збільшення розмірів та розгалуження «бригади» в неї потрапляють доросліші учасники, а також раніше судимі особи. В епоху кооперативізації країни ці «бригади» спеціалізувалися на хуліганстві, крадіжках, вуличних грабежах, були достатньо організованими та обклали «даниною» новостворених комерсантів. Поступово розростаючись, набуваючи кримінального досвіду, накопичуючи капітал і встановлюючи відповідні зв'язки, у тому числі і з професійними злочинцями, вони посилювали свій вплив, розширювали контрольовані території, усуваючи конкурентів.

«Громада» (від рос. «община») – це злочинне утворення, що складається з місцевих жителів, як правило, об'єднаних за етнічних принципом (азербайджанська, таджицька, киргизька, чеченська, грузинська, дагестанська «громади»), а також іноземців (в'єтнамців, корейців, китайців). У структурних взаємозв'язках «громад» в якості основи формування виступає національна родова ознака, яка передбачає традицію беззастережного визнання авторитету старшого (подібно структурі сицилійської злочинності). Так, у 1990-х роках на теренах пострадянського простору «громади», як правило, займалися ринковою торгівлею (включаючи торгівлю наркотиками та зброєю), складали серйозну конкуренцію місцевим угрупованням, керували значною територією, граючи серйозну роль в кримінальному середовищі пострадянських країн.

Керівна ланка в організованому злочинному угрупованні формується з осіб, які присвятили себе виключно кримінальній діяльності, і становить близько 10% загального числа членів. Яскраво виражені лідери, що визначають напрямок діяльності угруповання, включають, як правило, від 3 до 5 активних учасників. Основна маса виконавців (так званих «бойовиків») – група молодих підготовлених хлопців з яскраво вираженою кримінальною спрямованістю. Дане угруповання не є монолітним утворенням і складається з декількох груп різного рівня організованості чисельністю 10-15 осіб. Діяльність угруповання не обмежується тільки вчиненням конкретних злочинів, а й передбачає здійснення постійного контролю певного району (вимагання та збір данини за забезпечення «охорони» з точок громадського харчування, комерційних кіосків, кооперативів, приватних підприємств, повій, злочинців-одинаків тощо).

Нерідко лідери, накопичивши достатній капітал, вступають у сфери легального бізнесу, «відмиваючи» тим самим доходи, отримані злочинним шляхом, реалізуються

у ролі директорів комерційних структур, банківських установ, налагоджують тісні контакти з представниками законодавчої та виконавчої влади, з працівниками правоохоронних органів, «обплутуючи» їх мережею корумпованих зв'язків.

Бандитське формування (утворення) – це така форма організованої злочинності, яка передбачає створення озброєної групи з метою нападу на державні, громадські підприємства та на окремих громадян. Від угруповання бандитське формування відрізняється обов'язковою наявністю, як правило, нелегальної зброї та злочинною спрямованістю діяльності, внаслідок чого бандитські формування характеризуються підвищеною небезпечкою.

До складу бандитського формування входять, як правило, до 10 осіб. Серед усіх злочинних утворень, банди відрізняються найвищим рівнем організованості та конспірації, найсуворішою підпорядкованістю членів лідерам, винятковою жорстокістю по відношенню до жертв. Банди функціонують самостійно, об'єктом їх злочинної діяльності найчастіше є валюта, грошові кошти, зброя, дорогоцінні метали та каміння, антикваріат.

Банди, що здійснюють корисливо-насильницькі дії в зоні свого впливу, нерідко відрізняються винятковим цинізмом, жорстокістю, зухвалістю і нахабним характером злочинних дій. Такі злочинні діяння зазвичай відбуваються спільно, що робить їх більш жорстокими для жертв та більш результативними для злочинців. Жорстокість у членів таких банд стає самоціллю і вельми шанується.

За ступенем злочинної спрямованості виділяють три категорії банд: класична банда, спеціалізована банда та так звана «замовна банда».

Традиційними злочинами для класичної банди є реалізація нападів на банківські відділення, інкасаторів, а також на квартири, будинки, що відбуваються шляхом відкритого збройного нападу з метою заволодіння грошовими коштами або іншими цінностями та можуть супроводжуватися вбивствами або нанесеннями тілесних ушкоджень потерпілим.

Особливістю спеціалізованої банди є те, що її члени, як правило, спеціалізуються на вчиненні одного, максимум, двох видів злочинів.

«Замовні банди» вчиняють злочини за замовленням, звідки й дістали свою назву. Даний вид банд набув розповсюдження на тлі розвитку ринкових відносин і відповідно конкуренції серед кримінальної частини підприємців. З метою здійснення тиску (морального та фізичного) члени «замовних банд» завдавали майнової та іншої шкоди конкурентам-підприємцям аж до фізичного знищення. Крім того у злочинному світі члени «замовних банд» могли виконувати роль найманих вбивць («кілерів») та розбійників, яких знаходили серед раніше судимих або колишніх спортсменів.

«Замовні банди», як правило, мало чисельні, відрізняються ретельною конспірацією, здійснюють злочини за грошову винагороду, не входять у різні злочинні угруповання, хоча й можуть мати зв'язки з їх лідерами («замовниками») [2, с. 52].

Злочинна організація (спільнота) – це стійке, складне, ієрархічне кримінальне утворення, що мають п'ять основних ознак, сукупність яких дозволяє відмежувати їх від інших організованих формувань. До них входять:

- 1) наявність матеріальної бази – загальних фондів грошових коштів для взаємодопомоги, а також підкупу посадових осіб;
- 2) колегіальна форма керівництва, при якій управління організацією здійснюється групою осіб, що мають рівне становище;
- 3) статут у вигляді неформальних норм поведінки, традицій, законів та відповідних санкцій за їх порушення;
- 4) функціонально-ієрархічна побудова – поділ організації на складові, розподіл функцій між членами тощо;

5) інформаційна база – збір різного роду інформації та відомостей, розвідка.

Варто відзначити, що протягом останніх років існує тенденція до інтеграції нелегального злочинного бізнесу в легальний. Лідери спільнот з метою організації протистояння конкурентам, розширення сфер та територій впливу об'єднують легальний та нелегальний капітал.

Кооперація професійних злочинних лідерів – це особлива форма об'єднання, яка не має аналогів у світовій криміналістичній практиці. Вона має всі ознаки злочинної організації і в той же час відрізняється від неї такими ознаками: по-перше, відсутністю території і конкретного місця перебування; по-друге, розмитістю структури, оскільки об'єднання засноване на кримінальних традиціях і неформальних законах; по-третє, практично рівним становищем складу осіб цієї кооперації; по-четверте, різними течіями, що об'єднані загальною кримінальною ідеєю. Це своєрідна каста професійних злочинців-лідерів.

Важливу роль у створенні та функціонуванні організованих злочинних груп різного типу відіграє особистість злочинця – члена злочинного угруповання. В більшій мірі існує пряма залежність його особи з рівнем розвитку злочинної спільноти, до складу якої він входить. Однак, нерідко члени ОЗГ є фахівцями у галузі економіки, юриспруденції, менеджменту, державної служби, обіймаючи відповідальні посади в органах законодавчої, виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, налагоджуючи при цьому як ділові легальні, так і нелегальні зв'язки. Крім того до вчинення злочинів можуть залучатися й професійні кваліфіковані злочинці, а також особи, що вже мають судимість та є яскравими представниками кримінальної субкультури.

Останніми роками, з огляду на події, пов'язані з окупацією АР Крим та воєнними подіями на Сході України, існує тенденція до збільшення кількості військовослужбовців та учасників АТО/ООС як потенційних або фактичних членів злочинних угруповань. Маючи вільний доступ та набуті вміння користування зброєю, абстрагування при реалізації вбивств людей, відірваність від суспільного життя інколи мотивує цю верству населення до здійснення злочинної діяльності, в тому числі у складі злочинних груп.

За соціально-демографічними ознаками (віком, рівнем освіти, сімейним станом), матеріальним та соціальним статусом члени злочинних угруповань можуть зовсім не відрізнятися від законослухняних громадян. Однак окрім

наявності організаторських здібностей, ділових зв'язків, вони можуть мати схильність до вживання наркотиків, гіпертрофоване прагнення до збагачення будь-якою ціною, вміння професійно користуватися зброєю та впевненість у безкарності своїх злочинних діянь.

Причини виникнення та розвитку організованої злочинності в Україні залежать перш за все від функціонування державних інститутів, досконалості політичної системи та забезпечення норм права. Охарактеризуємо деякі з них:

- погіршення економічної ситуації та криміналізація політичних відносин;
- високий рівень розвитку корупції в країні;
- зниження рівня життя населення та збільшення рівня безробіття населення, в тому числі внаслідок пандемії, викликаной вірусом COVID-19;
- розвиток тіньового сектору економіки;
- нестабільність та інтенсивність нововведень у податковому та митному законодавстві;
- зниження довіри та розвиток скептицизму по відношенню до представників правоохоронних та судових органів;
- морально-психологічний настрій громадян країни (через незахищеність та зневіру у діяльність правоохоронних органів та зневіра у можливість захисту їх інтересів);
- недосконалість у процесі реформування системи кримінальної юстиції, прийняття нормативно-правових актів, норми яких суперечать один одному;
- недосконалість у забезпеченні безпеки учасників судових процесів у справах, фігурантами яких є члени ОЗГ (свідків, потерпілих, експертів, адвокатів, суддів тощо);
- існування конфлікту на Сході країни та окупація АР Крим, що збільшує кількість осіб, здатних до протиправних діянь з метою швидкого збагачення.

Найбільш розповсюдженими злочинами, що вчинюються організовані злочинні угруповання на території України, є торгівля людьми, контрабанда, фіктивне підприємництво, незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту піддакцизних товарів, незаконна приватизація державного, комунального майна, злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, злочини у системі кредитно-фінансового, банківського сектору, злочини, пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Долгова А.І. Кримінологія. Посібник для ВУЗів. – 2005р. // Норма-Москва.
2. Козлов Ю. Г., Слинко М. И. Организованная преступность: структура и функции // Изучение организованной преступности: российско-американский диалог. М., 1997. С. 52-53.
3. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
4. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., доп. Харків : Право, 2013.
5. Литвак О.М. Злочинність її причини та профілактика / О.М. Литвак. – К.: Україна, 1997. – 167 с.